

ქართული
რეალთაუი

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიგანი

გამოდის 1971 წლიდან

თამარ ჭუმბურიძე

ჰუბერტ ქაუფჰოლდი და მისი ქართველოლოგიური მოღვაწეობა

პროფ. დოქტორ ჰუბერტ ქაუფჰოლდს 2013 წელს 70 წელი შეუსრულდა და მისმა კოლეგებმა და მოსწავლეებმა საზეიმოდ აღნიშნეს ეს თარიღი. ჰ. ქაუფჰოლდს მიეძღვნა *Orientalia Christiana*-ს სერიის სპეციალური გამოშვება (*Orientalia* 2013) მასში იუბილარის ბიოგრაფიისა და მისი შრომების ბიბლიოგრაფიის გარდა ჩამოთვლილია იმ მეცნიერების, სასულიერო და საერო პირების სია, რომლებმაც სხვადასხვა ქვეყნიდან მიულოცეს იუბილარს ეს თარიღი. კრებულში 35 ნაშრომია დაბეჭდილი, რომლებიც ძირითადად ქრისტიანული აღმოსავლეთის კვლევის საკითხებს ეხება.

ჰ. ქაუფჰოლდის სამეცნიერო ნაშრომები ქართველოლოგიურ წრეებში ჩვენთანაც კარგადაა ცნობილი, მაგრამ ძირითადად მას იცნობენ როგორც ჟურნალ „*Oriens Christianus*“-ისა და ქრისტიანული აღმოსავლეთის მცირე ლექსიკონის გამომცემელს. ბევრმა არც იცის, რომ ეს მისი ძირითადი საქმიანობა არ არის. მეც მხოლოდ მისი პირადად გაცნობის შემდეგ შევიტყვე, რომ იგი იურისპუდენციასთან ერთად სწავლობდა აღმოსავლურ ენებს და მოსამართლედ მუშაობის პარალელურად ეწეოდა ფილოლოგიურ მოღვაწეობას. მთელ თავის თავისუფალ დროს იგი სირიული, კოპტური, ეთიოპური, სომხური და ქართული წერილობითი ძეგლების კვლევას უთმობდა, განსაკუთრებით ძველი სამართლის ძეგლებისას. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ქართველოლოგი არ არის, მისი დამსახურება ამ სფეროში ძალიან დიდია: მას მრავალი მეცნიერული თუ სალექსიკონო სტატია აქვს ქართული სასულიერო მწერლობისა და საქართველოს ისტორიის საკითხებზე, მჭიდრო კავშირი აქვს ქართულ სამეცნიერო წრეებთან და მთელი თავისი მოღვაწეობით ძალიან უწყობს ხელს ქართული კულტურის პოპულარიზაციას ევროპაში. გვინდა რამდენიმე სიტყვით შევეხოთ მის ურთიერთობას საქართველოსთან და ქართველ მეცნიერებთან და მის გამოკვლავებს ქართველოლოგიის სფეროში.

ძველი ქართული ენა ქაუფჰოლდმა ცნობილ ქართველოლოგთან და "*Oriens Christianus*"-ის გამომცემელთან იულიუს ასფალგთან შეისწავლა, ახალი ქართული კი – მიუნხენის სახელმწიფო ბიბლიოთეკის თანამშრომელთან, თამარ ვესტ-

თან. მისი ინტერესი ქართული კულტურისადმი ადრინდანვე დაიწყო, მაგრამ განსაკუთრებით გაიზარდა მას შემდეგ, რაც პირველად იმოგზაურა საქართველოში.

1975 წელს ტუტციგის ევანგელისტური აკადემიის მიერ ორგანიზებულ მოგზაურობაში მასთან ერთად მონაწილეობდნენ პროფ. ფერი ლილიენფელდი და პროფ. გაბრიელე ვინკლერი. დელეგაციის წევრებს აეროპორტში საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლები დახვდნენ დაათვალიერებინეს თბილისი, მცხეთა, გორი, ქუთაისი, გელათი, უფლისციხე, მონამეთა. განსაკუთრებით სასიამოვნო კი ქართველ მეცნიერებთან და სასულიერო პირებთან შეხვედრები იყო, რაც იმ პერიოდითვის არც თუ ჩვეულებრივ ამბად ითვლებოდა. ჰ. ქაუფჰოლდი იხსენებს, რომ სწორედ მაშინ გაუცვნია საქართველოს პატრიარქი, (მაშინ მიტროპოლიტი) ილია მეორე. პროფ ასფალგის რჩევითა და შუამდგომლობით გაუცვნია ასევე ბატონი აკაკი შანიძე, რომელთანაც შემდეგშიც კარგი ურთიერთობა და მიმონერა ჰქონდა. ამ მოგზაურობისას გაიცნო მან ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე კოტე წერეთელიც. მასთან სტუმრობისას მის ვაჟს, სოსოს, ქაუფჰოლდის პორტრეტის ესკიზიც კი გაუკეთებია მისგან შეუმჩნეველად და მისთვის საჩუქრად გადაუცია. განსაკუთრებით აღსანიშნავი იყო ჰუბერტ ქაუფჰოლდისა და მთელი ჯგუფის ვიზიტი საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტში. მაშინდელ დირექტორთან, ქალბატონ ელენე მეტრეველთან მან წლების მანძილზე შიენარჩუნა კარგი ურთიერთობა და საქმიანი მიმონერა. პროფ. ასფალგთან ერთად ჰ. ქაუფჰოლდიც გზავნიდა ინსტიტუტისათვის საჭირო ლიტერატურას, განსაკუთრებით რესტავრატორებისათვის საჭირო ჟურნალ "Maltechnik"-ს და "Oriens Christianus"-ის ახალ ნომრებს. 1977 წელს ელენე მეტრეველი და კონსტანტინე წერეთელი ქ. ერლანგენში გამართულ აღმოსავლეთმცოდნეების ყრილობაში მონაწილეობდნენ. ჰუბერტ ქაუფჰოლდი და იულიუს ასფალგი ბელგიელ ქართველოლგ ბერნარ უტიესთან ერთად რამდენიმე დღე დარჩნენ ბავარიაში და ქართველ მეცნიერებთან ერთად იქაური ეკლესია-მონასტრები დაათვალიერეს.

პროფ. ქაუფჰოლდის თქმით, მისი ინტერესი ქართული კულტურისადმი განსაკუთრებით გაცხოველდა მას შემდეგ, რაც თურქეთის ტერიტორიაზე მყოფი ქართული ეკლესია-მონასტრები დაათვალიერა: ხახული, ბანა, ოშკი, დოლისყანა. სწორედ აქ, წარწერებში მოხსენებული სახელების ნახვის შემდეგ დაინტერესდა იგი ბაგრატიონთა დინასტიის ისტორიით და სპეციალური გამოკვლევაც გამოაქვეყნა. აქ იგი ბაგრატიონთა გვარის და მისი ზოგიერთი შტოს ისტორიას იკვლევს, ამასთან დაკავშირებით სომხურ და ქართულ ისტორიულ წყაროებს მიმოიხილავს, თუმცა დეტალების ანალიზისაგან თავს იკავებს და თავის დაკვირვებებში სიფრთხილეს იჩენს.

მეორე მოგზაურობა საქართველოში 1990 წელს შედგა, როდესაც ბიზანტიური სამართლის მკვლევართა ჯგუფის უფროსმა, სამართლის ისტორიის პროფესორმა მაინის ფრანკფურტიდან, დიტერ სიმონმა გადაწყვიტა მოეწყო მეცნიერთა შეხვედრა და ამ შეხვედრის თემა ყოფილიყო ბიზანტიის სამართლის რეცეფცია რუსეთში, სომხეთსა და საქართველოში, პირველი შეხვედრა ერევანში ჩატარდა 1986 წელს, მეორე – ბად ჰომბურგში 1998 წელს, მესამე კი – თბილისში 1990

წელს. ქართულ მხარეს წარმოადგენდნენ პროფესორები: რ. მეტრეველი, გ. ნადარეიშვილი, დ. ფურცელაძე, ასევე დოქტ. ბ. ზოიძე და ს. გოგინავა. ბუნებრივია, ყველა ამ შეხვედრის აქტიური მონაწილე იყო ჰ. ქაუფჰოლდი, რადგან ბიზანტიური სამართალი, და საერთოდ ქრისტიანული აღმოსავლეთის სამართალი, მისთვის განსაკუთრებული ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა. ამ შეხვედრების შედეგი იყო რუსული, სომხური და ქართული სამართლის ისტორიის ბიბლიოგრაფია. ეს იყო ძალიან ინტენსიური და ხანგრძლივი შრომის შედეგი. ამ შრომის შედეგი იყო ასევე ჰ. აუფჰოლდის მეტად საინტერესო მოხსენებაც, რომელიც მან თბილისში წაიკითხა და რომელშიც მიმოიხილა ქართული და სომხური სამართლის ისტორიის კვლევის მაშინდელი მდგომარეობა ევროპაში. მართალია, მას ზოგადი სურათი უნდა აესახა და ცალკეული ავტორების კვლევა არ ჰქონია მიზნად, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში ძალიან დანვრილებით შეეხო ბევრ მათგანს, მიუთითა კვლევის მდგომარეობის გაუმჯობესების აუცილებლობაზე და ამის შესაძლებლობებზე.

აქაც გამოჩნდა მისი მუშაობისთვის ზოგადად დამახასიათებელი სტილი: ესაა ჩატარებული სამუშაოს ზუსტი და დანვრილებითი ანალიზი დეტალების გათვალისწინებით, შემდეგ განზოგადება და პრობლემის გლობალური წარმოჩენა და ბოლოს დასკვნების გაკეთება.

პრობლემები, რომელთაც ჰ. ქაუფჰოლდი შეეხო, ბუნებრივია, მხოლოდ სამართლის ძეგლებს არ ეხებოდა. ქართული და სომხური ენების მცოდნეები ევროპაში ნაკლებად იყვნენ, ლიტერატურა არ ითარგმნებოდა და ევროპის ბიბლიოთეკებშიც არ იყო ადვილად ხელმისაწვდომი. თავის მხრივ ევროპული გამოკვლევებიც ძნელად და გვიან აღწევდა ქართველ მკითხველამდე. ეს ნაწილობრივ იდეოლოგიის ბრალი იყო, ნაწილობრივ კი იმისა, რომ საეკლესიო თემატიკა აქტუალური არ იყო მაშინდელ საბჭოთა კავშირში. ამ ხარვეზის შევსებას ორივე მხრიდან ცდილობდნენ მეცნიერები პირადი ინიციატივის, პირადი კონტაქტების საშუალებით და ამისი საუკეთესო მაგალითს სწორედ პროფ. ჰ. ქაუფჰოლდი წარმოადგენს.

ქართული სამართლის ისტორიას მკვლევარმა მოგვიანებით სხვა ნაშრომებშიც მიუძღვნა *Fortleben byzantinischen Rechts bei Armeniern und Georgiern (Oriens Christianus 2009: 187-200)* და *საეკლესიო სამართალი აღმოსავლეთის ეკლესიებში (Sources of Canon Law in the Eastern Churches 2012: 215-342)*.

მესამედ ჰ. ქაუფჰოლდი 1998 წლის 20-27 მაისს იმყოფებოდა საქართველოში, როდესაც თბილისის უნივერსიტეტის 85 წლისთავთან დაკავშირებით კონგრესი ჩატარდა და მასში ევროპელმა ქართველოლოგებმა და აღმოსავლეთმცოდნეებმაც მიიღეს აქტიური მონაწილეობა. კონგრესზე მისი მოხსენება იყო: *საქართველოს მეფის ერეკლე II-ის ბრძოლები და მათი ექო იმ დროის ერთ-ერთ გერმანულ გაზეთში*. ეს მოხსენება შემდეგ დაიბეჭდა კიდევ ჟურნალ *Caucasica*-ში (*Die Kriege des Königs Heraklius II 1998: 110-119*). კონგრესის მონაწილეებისათვის ექსკურსია იყო დაგეგმილი თელავში და იყალთოში. ძველ ნაცნობებთან

შეხვედრებს და კოლეგების მონახულებას ახალი ნაცნობობაც დაემატა საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის მაშინდელ დირექტორთან ა. კარტოზიასთან.

ჰ. ქაუფჰოლდის მოგზაურობებზე საქართველოში დაწვრილებით შეეჩერდით, რადგან ისინი უშუალოდაა დაკავშირებული მის პუბლიკაციებთან, თუმცა მისი სხვა ნაშრომებიც არ უნდა დავივიწყოთ, უპირველეს ყოვლისა, სტატიები თეოლოგიისა და რელიგიის ისტორიის ლექსიკონში *Religion in Geschichte und Gegenwart* (1998, 2000, 2001), ამას გარდა ქრისტიანული აღმოსავლეთის მცირე ლექსიკონში *Kleines Wörterbuch des Christlichen Orients* (Krüger 1975; Kaufhold 2007), რომელიც ასფალგისა და კრიუგერის რედაქტორობით გამოვიდა და რომელშიც ქაუფჰოლდის სტატიებია საქართველოზე, ქართულ ანბანზე და ქართულ ლიტერატურაზე, და ბოლოს 2007 წელს ჰ. ქაუფჰოლდის მიერ გამოცემული *Kleines Lexikon des Christlichen Orients*. რადგან ბოლო წლებში მრავალრიცხოვანი გამოკვლევა და თარგმანი გამოქვეყნდა, ლექსიკონის ხელმეორე გამოცემა მნიშვნელოვანი საქმე იყო. რაკი პროფ. ი. ასფალგი გარდაცვლილი იყო, ეს საქმე ჰ. ქაუფჰოლდმა ითავა, ძველი გამოცემა მნიშვნელოვნად გადაამუშავა და განაახლა. საქართველოსადმი მიძღვნილი სპეციალური სალექსიკონო სტატიის გარდა ცალკე თავებადაა გამოყოფილი ქართული ხელნაწერები, ქართული წარწერები, საქართველოს ეკლესია, ქართული მონასტრები, საქართველოს ხელოვნება, ქართული ლიტერატურა, ქართული დამწერლობა, ქართული ენა, პეტრე იბერი, ექვთიმე ათონელი და სხვა. ამასთან საქართველოს შესახებ სხვა სტატიებშიცაა ცნობები (არქიეპისკოპოსი, კათოლიკოსი, საეკლესიო მუსიკა, ლიტურგიული წიგნები, ნუმიზმატიკა, პატრისტიკა, ქადაგებები, სამართლის წიგნები, ჟურნალები და სხვ.); მითითებულია ქართული გამოცემები და ბიბლიოგრაფიები, ცალკე თავი ეძღვნება ქართველოლოგიას. ჩატარებული სამუშაოს მოცულობა და სიზუსტე ყველა წვრილმანში კარგად წარმოაჩენს გამომცემლის დიდ პასუხისმგებლობას და კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ამ საცნობარო ნამუშევრის სანდოობას. ძალიან მნიშვნელოვანია სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც ყოველ ცალკეულ საკითხთან დაკავშირებითაა მითითებული, ესენია არა მარტო მეცნიერული გამოკვლევები, არამედ ხელნაწერთა კატალოგები, ტექსტების გამოცემები და თარგმანები, რომლებიც არც ქრისტიანული აღმოსავლეთის მცირე ლექსიკონის ძველ გამოცემაში იყო მითითებული, არც რომელიმე სხვა საცნობარო სახის ნაშრომში, და ამით კიდევ უფრო ზრდის ამ გამოცემის მნიშვნელობას.

სპეციალური აღნიშვნის ღირსია ჰ. ქაუფჰოლდის წვლილი ქრისტიანული აღმოსავლეთის კვლევის ისტორიაში (*Lexikon für Theologie und Kirche* 2001: 1249). ამ სფეროში მას განსაკუთრებით ბევრი ნაშრომი აქვს გამოქვეყნებული, ესაა ახალი გამოცემების მიმოხილვა, რეცენზიები, ნეკროლოგები თუ მილოცვები.

ყველაზე მნიშვნელოვანი მისი ვრცელი ნაშრომია *ქრისტიანული აღმოსავლეთის შესწავლა. მოსაზრებები ამ დარგის ისტორიასთან და მის მომავალთან დაკავშირებით* (*Die Wissenschaft vom Christlichen Orient. Gedanken zur Geschichte und Zukunft des Faches*, Kaufhold 2012: 15-214). მასში ვრცელი ნაწილი ეთმობა

ქართველოლოგიას, რომელიც, ქუფჰოლდის აზრით, „ყველაზე მოკრძალებულადაა წარმოდგენილი ევროპულ აღმოსავლეთმცოდნეობაში“ (Kaufhold 2012: 118). ავტორი მიმოიხილავს რომაელი მისიონერების მოღვაწეობას საქართველოში, სხვადასხვა დანესებულებებს, სტამბებს, სადაც ქართული წიგნები იბეჭდებოდა მოგზაურთა ჩანაწერებს თუ ცალკეული მეცნიერის მოღვაწეობას, რომელიც ქართულ თემატიკაზე მუშაობდა, ევროპელ მეცნიერთა (ფ. ც. ალტერი, ი. ც. ადელინგი, მ. ფ. ბროსე, ჰ. გუსენი, გ. ფერაძე, გ. დეეტერსი, რ. მეკელაინი, ფ. ჰენგსტენბერგი, გ. პეჩი, გ. გრაფი, ი. ასფალგი) აზრს. განსაკუთრებით დანვრითებით შეეხო კ. კეკელიძის მოსაზრებას და იმ ქართველ მეცნიერებს, რომლებიც ევროპაში მოღვაწეობდნენ. საქართველოს ეკლესიის ისტორიას იკვლევდნენ სპეციალისტები და თავიანთ ნაშრომებს გერმანულ, ფრანგულ ან იტალიურ ენებზე აქვეყნებდნენ, რითაც ხელს უწყობდნენ საქართველოს ეკლესიისა და ქართული სასულიერო ლიტერატურის შესწავლას ევროპაში (მ. თამარაშვილი, მ. თარხნიშვილი, გ. ფერაძე)

კიდევ უფრო დანვრითებით ინფორმაციაა ამ საკითხებთან დაკავშირებით ჟურნალ Oriens Christianus 1989 წლის სპეციალურ გამოცემაში (Oriens Christianus 1989, 437 გვერდი), რომელშიც მოცემულია ავტორთა სია, კონგრესებზე წაკითხული მოხსენებების ჩამონათვალი, წიგნების მიმოხილვა, პერსონალია, თარგმანები, წიგნს კი ჰ. ქუფჰოლდის ვრცელი შესავალი წერილი აქვს წამძღვარებული, რომელშიც ავტორი ჟურნალის ისტორიასთან ერთად მე-20 საუკუნეში ქრისტიანული აღმოსავლეთის კვლევის ისტორიასაც იძლევა, რითაც საშუალება გვძლევს თვალი გავადევნოთ ქართველოლოგიურ კვლევას გერმანიაში. სწორედ ამ წერილზე დაყრდნობით გამოვაქვეყნეთ გერმანიაში ქართველოლოგიური კვლევის შესახებ წერილი მრავალთავში (ჭუმბურიძე 2003: 359-372). საკმარისია მხოლოდ გვარების დასახელებაც კი იმ მეცნიერებისა, რომლებიც აქა მოხსენიებული, და რომლებიც ქართული სასულიერო ლიტერატურისა და საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხებს იკვლევდნენ: ანტონ ბაუმშტარკი (1872-1948), ჰაინრიხ გუსენი (1863-1927), გერჰარდ დეეტერსი (1892-1961), გეორგ გრაფი (1875-1955), ვილჰელმ ჰენგსტენბერგი (1885-1963), იოზეფ მოლიტორი (1903-1987), პაულ კრიუგერი (1904-1975), იულიუს ასფალგი (1919-2001), გერტრუდ პეჩი, ჰაინც ფენრიხი, ჰერმან გოლცი და სხვ. ეკლესიის ისტორიის მკვლევართა გარდა ნახსენებია სამართლის ისტორიკოსები, არქეოლოგები, ხელოვნებათმცოდნეები, ჩამოთვლილია გერმანიის უნივერსიტეტები, სადაც სასწავლო პროგრამაში შედიოდა ქართული ენა ან ლიტერატურა. მნიშვნელოვანია ასევე ქართული წიგნების მიმოხილვა და ქართველი მეცნიერების პერსონალიები (ა. შანიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, ე. მეტრეველი და სხვ.).

ჰ. ქუფჰოლდს ცალკე სტატიაში აქვს მიმოხილული გერმანელი აღმოსავლეთმცოდნის გეორგ გრაფის (1875-1955) ქართველოლოგიური მოღვაწეობა. გ. გრაფი უფრო არაბულის მკვლევარია და მისი ქართველოლოგიური ნაშრომები ნაკლებადაა ცნობილი. ამიტომ ჩვენთვის განსაკუთრებით საგულისხმოა ჰ. ქუფჰოლდის ეს სტატია (Kaufhold 2002: 145-170) და მისი დამსახურების ხაზგასმა

ქართველოლოგიური საკითხების კვლევის საქმეში. ამავე სტატიაში მოცემულია ექსკურსი ფრანც ცორელზე და მის საქმიანობაზე (ქართული ენისა და ბიბლიის ქართული რედაქციის კვლევა) .

3. ქაუფჰოლდის დამსახურებაა სტრასბურგელი ენათმეცნიერისა და ქართველოლოგის იოზეფ კარსტის (1871-1962) მანამდე უცნობი ხელნაწერის აღმოჩენა ქართული ეკლესია-მონასტრების შესახებ (Kaufhold 2002: 201-232). ავტორი დანვრილებით აღწერს ხელნაწერის ბედს, როგორ მოხვდა იგი ა, ლანდშოტისა და გ. გრაფის შემდეგ მ. თარხნიშვილის დახმარებით ი. ასფალგის კოლექციეში, აღწერს ხელნაწერის აგებულებას, მდგომარეობას, და რაც მთავარია, მის მნიშვნელობასა და ღირებულებაზე მიუთითებს. იგი იძლევა კარსტის ბიოგრაფიულ ცნობებს და მის ბიბლიოგრაფიასაც. ი. კარსტს ეპიგრაფიკული და ლიტერატურული ცნობები აქვს მოყვანილი ქართული ეკლესია-მონასტრების შესახებ, და მით უფრო დასაინათ, რომ ეს ნაშრომი დიდ ხანს უყურადღებოდ იყო დარჩენილი. „ეს წიგნი რომ 50 წლის წინ გამოსულიყო, მნიშვნელოვან ხარვეზს შეავსებდა ქართველოლოგიურ ლიტერატურაში“, აღნიშნავს ავტორი „მას შეეძლო მნიშვნელოვანი წვლილი შეეტანა საქართველოს ეკლესიის ისტორიისა და საეკლესიო გეოგრაფიის საქმეში. თუმცა კარსტი ძირითადად გამოქვეყნებულ ლიტერატურას ეყრდნობა, სისტემატიზაცია და კარსტისეული დანართები ახლაც არ არის ინტერესს მოკლებული, მით უმეტეს, რომ მე-19 საუკუნის გამოცემები, რომლებსაც იგი ეყრდნობა, ყველასთვის ხელმისაწვდომი არ არის, რომელიმე ევროპულ ენაზე ასეთი აღწერილობა კი დღესაც არ მოგვეპოვება“. (Kaufhold 2002: 214). ჩვენთვის მეტად სასიამოვნოა, რომ ეს ხელნაწერი 3. ქაუფჰოლდის ხელში მოხვდა და თუნდაც დაგვიანებით, მაინც გამოქვეყნდა.

დიდი დამსახურება მიუძღვის 3. ქაუფჰოლდს ქართველი მეცნიერისა და მოღვაწის გრ. ფერადის ნაშრომების გამოქვეყნებაშიც. მისი ავტობიოგრაფიული წერილი „ქართული კულტურის სამსახურში“ 1999 წელს გამოქვეყნდა Oriens Christianus-ის ფურცლებზე მეცნიერის დაბადებიდან 100 წლისთავთან დაკავშირებით (Kaufhold 1999: 193-199). გრ. ფერადის ცხოვრება და მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა დღეისათვის უკვე კარგადაა შესწავლილი, ახლა მისი შრომების სრული კრებული გამოდის პოლონურ, ინგლისურ და ქართულ ენებზე,¹ მაგრამ 1999 წელს ფერადის ავტობიოგრაფიული წერილის გამოქვეყნება მაინც მეტად მნიშვნელოვანი საქმე იყო, მით უფრო, რომ გამომცემელმა მას ვრცელი შესავალი წერილი დაურთო გრ. ფერადის ბიოგრაფიული ცნობებითა და ბიბლიოგრაფიით.

მასალები გერმანიაში ქართველოლოგიური კვლევების შესახებ 3. ქაუფჰოლდის სხვა წერილებშიც გვხვდება, რომლებიც უშუალოდ ამ თემას არ ეძღვნება, მაგრამ ჩვენთვის ბევრ საინტერესო ინფორმაციას შეიცავენ., ესენია: 3. გუსენის კოლექცია ბონის უნივერსიტეტში (Die Sammlung Goussens in der Universitätsbiblio-

¹ Die Gesamtausgabe wird unter der Leitung H. Paprockis vorbereitet. Die ersten Bände sind schon erschienen.

thek Bonn) (Kaufhold 1997: 213-227), *ორი ახალი ჟურნალი ქრისტიანული აღმოსავლეთის სფეროში* (Zwei neue Zeitschriften für das Gebiet des Christlichen Orients) (Oriens Christianus 2000: 232-236), *წმინდა ადგილების სამართლებრივი მდგომარეობა იერუსალიმში* (Die Rechtslage der Heiligen Stätten in Jerusalem) (Jahres und Tagungsbericht der Görres Gesellschaft 2001: 75-88), *ნეკროლოგები პროფ. იულიუს ასფალგზე* (Nachruf auf Professor Dr. Julius Abfalg) (Oriens Christianus 2001: 1-12) და *პროფ მიშელ ვან ესბროკზე* (Nachruf auf Prof. Dr. P. Michel van Esbroeck) (Oriens Christianus 2004: 257-261). ცხადია, აქ ყველა მათგანს ვერ შევხებით და ეს არც იყო ჩვენი მიზანი. გვინდოდა მხოლოდ, რომ მოკლედ აღგვენიშნა ჰ. ქაუფჰოლდის დამსახურება ქართველოლოგიის სფეროში. რაც შეეხება მის კონტაქტებს საქართველოსთან და ქართველ მეცნიერებთან, არ შეიძლება არ ვახსენოთ, რომ ბევრი ქართველი მეცნიერი სწორედ მისი დახმარებითა და ხელშეწყობით აქვეყნებს სტატიებს Oriens Christianus-ში, ხოლო ისინი, ვისაც სამეცნიერო მივლინებით უხდება ყოფნა მიუნხენში, მისგან ყოველთვის თანადგომასა და დახმარებას იღებენ. ქართულ ბიბლიოთეკებს კი იგი დღესაც აწვდის ახალ გერმანულ გამოცემებს ქართველოლოგიაში.

გვინდა მივულოცოთ სასიქადულო იუბილარს 70 წლის იუბილე და კვლავაც წარმატებები ვუსურვოთ მის მრავალმხრივ საქმიანობაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. **ჭუმბურიძე** 2003: ჭუმბურიძე თ., Oriens Christianus-ის ისტორიისათვის (ჰ. ქაუფჰოლდის შესავალი ნერილის მიხედვით), კრებ. „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, N20, თბ., 2003.
2. **Die Kriege des Königs Heraklius II** 1998: Die Kriege des Königs Heraklius II. von Georgien und ihr Echo in einer zeitgenössischen deutschen Zeitung, in: *Caucasica. The Journal of Caucasian Studies*, Band 2, Tbilisi 1998.
3. **Jahres- und Tagungsbericht der Görres-Gesellschaft** 2001: Jahres- und Tagungsbericht der Görres-Gesellschaft 2000, Köln 2001.
4. **Kaufhold** 1997: Kaufhold H., Die Sammlung Goussens in der Universitätsbibliothek Bonn, in: *Oriens Christianus*, Band 81, Wiesbaden, 1997
5. **Kaufhold** 1999: H. Kaufhold, Einleitung zu: Gregor Peradze, Im Dienste der georgischen Kultur (1926-1940), in: *Oriens Christianus*, Band 83, 1999.
6. **Kaufhold** 2002: Kaufhold H., Georg Graf und die georgischen Studien (mit einem Exkurs über Franz Zorell), in: *Oriens Christianus*, Band 86, Wiesbaden 2002.
7. **Kaufhold** 2002: Kaufhold H., Ein bisher unbekanntes Manuskript von Joseph Karst über Kirchen und Klöster in Georgien, in: *Oriens Christianus*, Band 83, Wiesbaden 2002.
8. **Kaufhold** 2007: Mehrere Artikel sind unter dem Namen von H. Kaufhold nachgewiesen, aber ihre aktuelle Fassungen findet sich im Kleinen Lexikon des Christlichen Orients, hrsg. H. Kaufhold, 2007

9. **Kaufhold** 2012: Khaufhold Die Wissenschaft vom Christlichen Orient. Gedanken zur Geschichte und Zukunft des Faches, in: Vom Euphrat an die Altmühl. Die Forschungsstelle Christlicher Orient an der Katholischen Universität Eichstätt-Ingolstadt. Hrsg. Von Peter Bruns und Heinz Otto Luthe (= Eichstätter Beiträge zum Christlichen Orient, Band 1), Wiesbaden 2012.
10. **Krüger** 1975: Kleines Wörterbuch des Christlichen Orients, hrsg. Von J. Abfalg in Verbindung mit P. Krüger, Wiesbaden, 1975.
11. **Lexikon für Theologie und Kirche** 2001: Wissenschaft vom Christlichen Orient, in: Lexikon für Theologie und Kirche, 3. Aufl., Freiburg, 2001.
12. **Oriens Christianus** 1989: Oriens Christianus, Hefte für die Kunde des Christlichen Orients. Gesamtregister für die Bände 1 (1901) bis 70 (1986), Wiesbaden 1989
13. **Oriens Christianus** 2000: Oriens Christianus, Band 84, 2000.
14. **Oriens Christianus** 2001: Oriens Christianus, Band 85, 2001.
15. **Oriens Christianus** 2004: Oriens Christianus, Band 88, 2004.
16. **Oriens Christianus** 2009: Oriens Christianus, Band 93, Wiesbaden 2009 [2010].
17. **Orientalia Christina** 2013: Orientalia Christina, Eichstätter Beiträge zum Christlichen Orient, 3, (Festschrift für Hubert Kaufhold zum 70. Geburtstag) Herausgegeben von Peter Bruns und Heinz Otto Luthe, Wiesbaden, 2013.
18. **Religion in Geschichte und Gegenwart** 1998-2001: Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, 4. Aufl., hrsg. von H. D. Betz u.a., Tübingen: Band 1, 1998. Anton I., Band 3 (2000), Sp. 596-597; Gelati, Sp. 695-697; Georgien, Sp. 697-698 Georgische Klöster, Sp. 698-699; Georgische Schrift und Georgische Literatur, Band 4 (2001) Sp. 881 Katholikos, Sp. 919 Kekelidze, Korneli.
19. **Sources of Canon Lais in the Eastern Churches** 2012: Sources of Canon Lais in the Eastern Churches in The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500, edited by Winfried Hartmann and Kenneth Pennington, Washington, D.C. 2012.

Tamar Tchumburidze

HUBERT KAUFHOLD AND HIS TOIL IN KARTVELOLOGY

SUMMARY

The letter deals with the short discussion about the work, letters, vocabulary related and scientific articles of Hubert Kaufhold, about his publishing work, contacts with Georgian scientists and travels in Georgia. Hubert Kaufhold studied the history of old Georgian law, Georgian clerical literature and church history and has published many interesting works associated to these issues. His special desert is to carry out research on the history of Kartvelology in Germany. He is also a publisher of the Journal *Oriens Christianus* and the concise dictionary of Christian East and has played a big role in the development of Kartvelology and popularization of Georgian culture in Europe.